

ISMAIL RAJI AL FARUQI

SUŠTINA ISLAMSKJE CIVILIZACIJE

SUŠTINA ISLAMSKE CIVILIZACIJE

Ismail Raji al Faruqi

SUŠTINA ISLAMSKJE CIVILIZACIJE

NASLOV IZVORNIKA

The Essence of Islamic Civilization

IZDAVAČ

Centar za napredne studije, Sarajevo

Tel.: 033 716 040; Fax: 033 716 041

Email: cns@bih.net.ba; www.cns.ba

Sarajevo, 2015.

Copyright © Centar za napredne studije, Sarajevo

PRIJEVOD

Ahmet Alibašić

UREDNIK

Munir Mujić

LEKTOR

Hurija Imamović

DTP

Suhejb Djemaili

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

28:008

Al-FARUQI, Isma'il Raji

Suština islamske civilizacije / Ismail Raji al Faruqi ; [prijevod Ahmet Alibašić]. - Sarajevo :
Centar za napredne studije, 2015. - 44 str. : ilustr. ; 21 cm

Prijevod djela: The essence of Islamic civilization. - Bibliografija i bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-022-21-0

I. Al-Faruqi, Ismail Raji vidi Al-Faruqi,

Isma'il Raji

COBISS.BH-ID 22598918

Ismail Raji al Faruqi

SUŠTINA ISLAMSKE CIVILIZACIJE

CENTAR ZA NAPREDNE STUDIJE
CENTER FOR ADVANCED STUDIES

Sarajevo, 2015.

Ova knjiga objavljena je uz podršku Međunarodnog instituta
za islamsku misao (IIIT).

PREDGOVOR

Međunarodni institut za islamsku misao (IIIT) ima veliko zadovoljstvo predstaviti vam djelo Ismaila al Faruqija *Suština islamske civilizacije* iz edicije *Occasional Paper 21*. Prvobitno je ovo djelo objavljeno 1986, kao četvrto poglavlje u *Kulturnom atlasu islama* Ismaila al Faruqija i Lous Lamyje al Faruqi i činilo je dio monumentalnog i autoritativnog rada u kojem je predstavljen cjelokupni svjetonazor islama, njegova vjerovanja, tradicija, institucije i mjesto u svijetu.

Profesor Ismail Raji al Faruqi (1921-1986) je bio palestinsko-američki filozof, vizionar i autoritet u komparativnim religijama, veliki savremeni islamski učenjak čije obrazovanje obuhvata čitav spektar islamskih studija koje pokrivaju područja historije, kulture, obrazovanja, međuvjerskog dijaloga, estetike, etike, politike, ekonomije i prirodnih nauka. Bez sumnje, al Faruqi je bio jedan od najvećih muslimanskih naučnika 20. stoljeća. U ovom svom radu on širem čitateljstvu izlaže značenje i poruku islama, s naglaskom na *tevhid* (jedinstvo Boga) kao suštinu, prvi i glavni princip koji islamskoj civilizaciji daje njen identitet.

Međunarodni institut za islamsku misao (IIIT – International Institute of Islamic Thought) je osnovan 1981. i djeluje kao glavni centar podrške naučnim poduhvatima utemeljenim u islamskim nazorima, vrijednostima i principima. Program istraživanja, seminara i konferencija Instituta je u

proteklih trideset godina urodio objavljivanjem više od četiri stotine naslova, na engleskom i arapskom jeziku, od kojih su mnogi prevedeni i druge velike jezike.

Anas S. Al-Shaikh-Ali
Naučni savjetnik, Ured IITa u Londonu

SUŠTINA ISLAMSKE CIVILIZACIJE

Nema nikakve sumnje da je suština islamske civilizacije islam ili da je suština islama *tevhid*, čin potvrđivanja da je Allah Jedan, apsolutni, transcendentni Stvaralac, Gospodar i Ravnatelj svega što postoji. Ove su dvije fundamentalne premise jasne. Oni koji su pripadali ovoj civilizaciji ili su učestvovali u njenom stvaranju nikada ih nisu dovodili u pitanje. Tek odnedavno misionari, orijentalisti i drugi interpretatori islama stavili su ih pod znak pitanja. Bez obzira kakav stepen obrazovanja imali, muslimani su apodiktički sigurni da islamska civilizacija ima suštinu, da je ta suština spoznatljiva, da ju je moguće analizirati ili opisati i da je to *tevhid*.¹ Predmet ovog poglavlja jeste analiza *tevhide* kao suštine, kao prvog određujućeg principa islamske civilizacije.

Upravo je *tevhid* ono što islamskoj civilizaciji daje identitet, što povezuje sve njene konstitutivne elemente čineći od njih jednu integralnu, organsku cjelinu koju nazivamo islamskom civilizacijom. Suština islamske civilizacije – u ovom slučaju *tevhid* – povezuje različite elemente dajući im svoj osobni oblik. On ih reorganizira tako da se međusobno usklađuju i skupno podržavaju ostale elemente. Ne mijenjajući nužno njihovu narav, suština transformira elemente koji čine jednu civilizaciju dajući im novi karakter konstitutivnih elemenata te civilizacije. Raspon transformacije može varirati od blage do radikalne,

1 Vidi moje pobijanje orijentalista koji postavljaju pitanje da li islam uopće ima suštinu, te da li je ona poznata, ili spoznatljiva, u "The Essence of Religious Experience in Islam", *Numen*, 20 (1973), pp. 186-201.

ovisno o tome koliko je suština relevantna za različite elemente i njihove funkcije. Ova relevantnost zauzimala je vidno mjesto u umovima muslimanskih posmatrača civilizacijskih fenomena. To je razlog zašto su *tevhid* uzeli za naslov svojih najvažnijih djela, i zašto su sve teme podvodili pod njegove skute. Oni su *tevhid* smatrali temeljnim principom, koji uključuje ili određuje sve ostale principe. Oni su u njemu našli vrelo, prazvor koji određuje sve pojave islamske civilizacije.

Tradicionalno i jednostavno kazano, *tevhid* je ubjeđenje i svjedočenje da “nema boga osim Boga”. Ova kratka niječna izjava, da kraća biti ne može, nosi najveća i najbogatija značenja cijelog islama. Ponekad je cijela jedna kultura, cijela jedna civilizacija, ili cijela jedna povijest sažeta u jednoj rečenici. To je zasigurno slučaj sa *kelimom* (izjavom) ili *šehadetom* (svjedočenjem) islama. Sva raznolikost, bogatstvo i povijest, kultura i nauk, mudrost i civilizacija islama sažeti su u ovoj kratkoj rečenici “*La ilahe illallah*”.

“TEVHID” KAO SVJETONAZOR

Tevhid je generalni pogled na stvarnost, istinu, svijet, prostor i vrijeme, i na ljudsku povijest. Kao takav, on sadrži slijedeće principe:

Dvojnost

Stvarnost čine dvije rodne/generičke vrste: Bog i ne-Bog; Stvoritelj i stvoreno. Prvi red ima samo jednog člana, Allaha, Apsolutnog i Svemogućeg. Jedino je On Bog, Vječan, Stvoritelj, transcendentan. Ništa nije kao On. On zauvijek ostaje apsolutno jedinstven/unikatan i bez sudruga i pomoćnika. Drugi je poredak prostora i vremena, iskustva, stvaranja. On uključuje sve stvoreno: svijet stvari, biljke i životinje, ljude, džinne, meleke, nebo i Zemlju, Džennet i Džehennem, i sve njihovo bivanje (*their becoming*) od kada su postali. Dva poretka: Stvoritelja i stvorenoga posve su i apsolutno neuporedivi po svojoj biti, ili ontologiji, kao i po svome postojanju i životu. Nemoguće je da se ikada jedan od njih sjedini, pomiješa s drugim ili utopi u drugog. Niti Stvoritelj može biti ontološki transformiran tako da postane stvorenje, niti stvorenje može nadići i transfigurirati sebe tako da na bilo koji način ili u bilo kojem smislu postane Stvoritelj.²

- 2 U ovom smislu, poimanje *tevhida* razlikuje se od njegovog poimanja kod nekih sufija i u nekim sektama hinduizma, gdje se realnost svijeta utapa u Boga, i gdje Bog postaje jedina realnost, jedini koji postoji. Po ovom shvatanju, ništa stvarno ne postoji osim Boga. Sve drugo je iluzija; nestvarno je postojanje bilo čega osim

Idejnost (*Ideationality*)

Odnos između dva reda stvarnosti jeste idejni po svojoj prirodi. Njegova referentna tačka u čovjeku jeste sposobnost razumijevanja. Kao organ i spremište znanja, razumijevanje uključuje sve gnoseološke funkcije memorije, imaginacije, logičkog razmišljanja, posmatranja, intuicije, poimanja itd. Razumijevanje je podareno svim ljudima. Njihov dar dovoljno je moćan da razumije volju Božiju na jedan ili oba slijedeća načina: kada je ta volja izražena riječima, direktno od Boga čovjeku, i kada je Božanska volja izvediva kroz posmatranje stvorenoga.³

Boga. *Tevhid* podjednako negira i antička egipatska, grčka i taoistička poimanja, koja su dijametralno suprotstavljena onim indijskim. Po navedenim poimanjima, Stvoriteljeva egzistencija rasplinuta je u egzistenciju stvorenja ili svijeta. Dok je Egipat držao da je Bog sam faraon, i stabljika zelene trave što se u proljeće pomalja iz zemlje, i rijeka Nil sa svojom vodom i koritom, i sunčev disk sa svojom toplinom i svjetlom, grčko-rimska antika držala je da je Bog svaki aspekt ljudske prirode ili osobe uveličan do stepena koji ga postavlja iznad prirode u jednom smislu, ali ga zadržava urođenim u prirodi u drugom. U svakom slučaju, Stvoritelj je pomiješan (*con-fused*) sa Svojim stvorenjima. Pod utjecajem svoga svećenstva, kršćanstvo se udaljilo od *tevhida* kada je ustvrdilo da se Bog utjelovio u tijelo Isusa i kada je ustvrdilo da je Isus Bog. Jedinstvena odlika islama jeste to što naglašava krajnju dualnost / dvojnost i apsolutnu nespojivost Boga i svijeta, Stvoritelja i stvorenja. Svojim jasnim i beskompromisnim stavom u pogledu Božanske transcendencije, islam je postao jezgra semitske poslaničke tradicije, koja zauzima zlatnu sredinu između istočnjačkog (indijskog) pretjerivanja, koje niječe prirodu, i zapadnog (grčkog i egipatskog) pretjerivanja, koje niječe Boga kao drugoga.

- 3 Ovaj princip ukazuje na apsolutni ontološki jaz između Boga i čovjeka, na nemogućnost njihova ujedinjenja kroz utjelovljenje, obogovljenje ili sjedinjenje / fuziju. Princip, međutim, ne niječe mogućnost komunikacije između njih. Ustvari, ona je neodvojiva od poslanstva, ili komunikacije između Boga i čovjeka kroz naredbe koje čovjek treba poslušati. Ona također ne niječe mogućnost komunikacije kroz intelekt ili intuiciju, kao kad čovjek posmatra stvorenja, razmišlja o njihovom porijeklu i razlozima postojanja, zaključujući da ona moraju imati svoga Tvorca, Kreatora i Gospodara, koji zaslužuje da bude obožavan. Ovo je prostor ideacije (*ideation*) i razmišljanja. U konačnoj analizi, upravo ovaj princip ontičke odvojenosti Boga i svijeta odvaja *tevhid* od svih teorija koje obogovljuju čovjeka ili očovječuju Boga, bile one grčke, rimske, indijske, budističke ili kršćanske.

Teleologija /Svrhovitost

Priroda kosmosa je teleološka, tj. ona ima cilj, služi cilju koji je postavio njegov Tvorac, i to čini prema planu. Svijet nije stvoren uzalud ili iz igre.⁴ On nije produkt slučaja, slijepe sreće. On je stvoren savršenim. Sve što postoji, postoji po sebi odgovarajućoj mjeri i služi određenom univerzalnom cilju.⁵ Svijet je uistinu “kosmos”, uređeno stvaranje, a ne “kaos”. U njemu se volja Božija ostvaruje uvijek. Njegovi obrasci ostvaruju se nužnošću prirodnog zakona. Jer, oni su ugrađeni u samu narav stvari. Nijedno stvorenje osim čovjeka ne djeluje i ne postoji osim na način koji je za njega odredio Stvoritelj.⁶

4 Na što ukazuju ajeti: ... za one koje i stojeći i sjedeći i ležeći Allaha spominju i o stvaranju nebesa i Zemlje razmišljaju. „Gospodaru naš, Ti nisi ovo uzalud stvorio; hvaljen Ti bude i sačuvaj nas patnje u vatri!“ (3:191) i i neka je uzvišen Allah, Vladar istiniti, nema drugog boga osim Njega, Gospodara svemira veličanstvenog! (23:116)

5 Kako se kaže u ajetima: “Daje ti se vremena!” – reče On (7:15). A kad im se kazuju ajeti Naši, koji su jasni, onda govore oni koji ne vjeruju da će pred Nas stati: “Donesi ti kakav drugi Kur’an ili ga izmijeni!” – Reci: “Nezamislivo je da ga ja sam od sebe mijenjam, ja slijedim samo ono što mi se objavljuje, ja se bojim, - ako budem neposlušan svome Gospodaru –, patnje na Velikom danu” (10:5). On zna nevidljivi i vidljivi svijet, On je Veličanstveni i Uzvišeni (13:9). ...i kad mu dam lik i u nj udahnem dušu, vi mu se poklonite! (15:29). Onaj kome pripada vlast na nebesima i na Zemlji, koji nema djeteta, koji u vlasti nema ortaka i koji je sve stvorio i kako treba uredio! (25:2). ...zatim mu savršeno udove obliča i život mu udahne, – i On vam i sluh i vid i pameti daje –, a kako vi malo zahvaljujete!” (32:9). ...pa kad mu savršen oblik dam u život u nj udahnem, vi mu se poklonite! (38:72). On je nepomična brda po njoj stvorio i blagoslovljenom je učinio i proizvode njezine na njoj odredio, sve to u četiri vremenska razdoblja, – ovo je objašnjenje za one koji pitaju (41:10). Mi sve s mjerom stvaramo (54:49). ...i opskrbit će ga odakle se i ne nada; onome koji se u Allaha uzda, On mu je dosta. Allah će, zaista, ispuniti ono što je odlučio; Allah je svemu već rok odredio (65:3). Hoćemo, Mi možemo stvoriti jagodice prsta njegovih ponovo (75:4). ... zatim ugrušak kome On onda razmjer odredi i skladnim mu lik učini...” (75:38), Od kapi sjemena ga stvori i za ono što je dobro za njega pripremi (80:19). ... koji te je stvorio – pa učinio da si skladan i da si uspravan – (82:7). ... koji sve stvara i čini skladnim, i koji sve s mjerom određuje i nadahnjuje. (87:2–3)

6 Kur’an: ...jer tako je bilo sa svima onima koji su poslanike protjerali, koje smo prije tebe poslali, i ni ti nećeš naići na odstupanje od zakona našeg (17:77). ... prema Allahovom zakonu koji je vrijedio za one koji su bili i nestali! A ti nećeš u Allahovu zakonu izmjene naći (33:62). ... oholost na Zemlji i ružno spletkarenje – a spletke će pogoditi upravo one koji se njima služe. Zar oni mogu očekivati nešto drugo već ono što je zadesilo narode drevne? U Allahovim zakonima ti nikad nećeš naša promjene, u Allahovim zakonima ti nećeš naći odstupanja (35:43). ... prema Allahovu zakonu koji odvazda važi, a ti nećeš vidjeti da se Allahov zakon promijeni (48:23). ... i opskrbit će ga odakle se i ne nada; onome koji se u Allaha uzda, On mu je dosta. Allah će, zaista, ispuniti ono što je odlučio; Allah je svemu već rok odredio. (65:3)

Čovjek je jedino stvorenje u kome se volja Božija ne ostvaruje nužno, već uz osobni ljudski pristanak. Fizičke i psihičke funkcije čovjeka dio su prirode, i kao takve one poštuju za njih određene zakone istom nužnošću kao i sva ostala stvorenja. Ali duhovne funkcije, koje nazivamo razumijevanje i moralna akcija, ne pripadaju carstvu determinirane, određene prirode. One zavise od njihovog subjekta i slijede njegovu odluku. Aktualizacija Božanske volje u odnosu na njih kvalitativno je druge vrijednosti od nužne aktualizacije u odnosu na ostala stvorenja. Nužno ostvarenje primjenjuje se samo na elementarne i utilitarne vrijednosti; slobodno ostvarenje primjenjuje se na moral. Međutim, moralni ciljevi Božiji, Njegove naredbe čovjeku, imaju osnovu u fizičkom svijetu tako da i oni imaju utilitarni aspekt. Ali nije to ono što im daje distinktivni kvalitet da su moralne. Upravo je ostvarenje tih zapovijedi u slobodi, tj. mogućnost da budu prekršene, onaj aspekt koji obezbjeđuje specijalni dignitet koji pripisujemo stvarima koje su "moralne".⁷

Sposobnost čovjeka i prilagodljivost / krotkost prirode

S obzirom da je sve stvoreno s ciljem – uključujući i ukupnost bitka – ostvarenje tog cilja mora biti moguće u prostoru i vremenu.⁸ U protivnom, nemoguće je izbjeći cinizam. Samo stvaranje i procesi prostora i vremena izgubili bi smisao i značaj. Bez ove mogućnosti, *teklif*, ili moralna obaveza, pada, a s nje-

7 Svako djelo koje se događa prirodno jeste *ipso facto* amoralno, odnosno ne zaslužuje ni nagradu ni kaznu. Primjeri su disanje, probava, ili akt milostinje ili nepravde učinjen pod prisilom. Potpuno je drugi slučaj s djelom učinjenim u slobodi, uz mogućnost da ga njegov autor učini ili ne učini, ili da učini neki drugi čin pored njega.

8 Ovo potvrđuju ajeti koji govore o savršenstvu Božijeg stvaranja (vidi bilješke 4 i 5), i ajeti koji naglašavaju ljudsku moralnu obavezu i odgovornost. Ovih potonjih ima isuviše da bismo ih ovdje nabrajali.

govim padom bivaju razoreni i Božija svrsishodnost ili Njegova moć. Ostvarenje apsolutnog, odnosno Božanskog *reason d'etrea* stvaranja, mora biti moguće u povijesti, tj. unutar procesa vremena između stvaranja i Sudnjega dana. Kao subjekt moralne akcije, čovjek stoga mora biti sposoban da mijenja sebe, druge ljude i društvo, prirodu ili svoju sredinu, tako da provede Božanski obrazac, ili naređenje, u sebi i u njima.⁹ Kao

- 9 Ovo je značenje implicirano u ajetima koji govore o potčinjenosti stvorenja čovjeku, posebno u slijedećim ajetima: *Allah je nebesa, vidite ih, bez stubova podigao, i onda svemirom zavladao, i Sunce i Mjesec potčinio, svako se kreće do roka određenog; On upravlja svim i potanko izlaže dokaze da biste se uvjerali da ćete pred Gospodara svoga stati (13:2). Allah je stvoritelj nebesa i Zemlje; On spušta s neba kišu i čini da pomoću nje rađaju plodovi kojima se hranite; i daje vam da se koristite lađama koje plove morem voljom Njegovom, i daje vam da se rijekama koristite; i daje vam da se koristite Suncem i Mjesecom, koji se stalno kreću, i daje vam da se koristite noći i danom; (14:32–33). On čini da se noći i danom koristite, i Suncem i Mjesecom, a zvijezde su volji Njegovoj potčinjene, – to su, uistinu, dokazi za ljude koji pameti imaju; (16:12). On čini da se morem koristite, da iz njega svježe meso jedete i da vadite nakit kojim se kitite – ti vidiš lađe kako ga sijeku da biste nešto iz obilja njegova stekli i da biste zahvalni bili (16:14). A kamile smo vam učinili jednim od Allahovih naredaba i znakova, i vi od njih imate koristi; zato spominjte Allahovo ime kada budu u redove poređane; a kad padnu na zemlju, jedite ih, a nahranite i onoga koji ne prosi, a i onoga koji prosi; tako smo vam ih potčinili da biste zahvalni bili. Do Allaha neće doprijeti meso njihovo i krv njihova, Ali će Mu stići iskreno učinjena dobra djela vaša; tako vam ih je potčinio da biste Allaha veličali zato što vas je uputio. I obraduj one koji dobra djela čine!” (22:36–37). Zar ne vidiš da je Allah sve što je na Zemlji vama predredio, pa i lađe koje, voljom Njegovom, morem plove? On drži ono što je na nebu da ne bi palo na Zemlju, osim ako On to dopusti. – Allah je, uistinu, prema ljudima blag i milostiv (22:65). A da ih upitaš: „Ko je nebesa i Zemlju stvorio i ko je Sunce i Mjesec potčinio?” – sigurno bi rekli: „Allah!” Pa kuda se onda odmeću? (29:61). Kako ne vidite da vam je Allah omogućio da se koristite svim onim što postoji na nebesima i na Zemlji i da vas darežljivo obasipa milošću Svojom, i vidljivom i nevidljivom? A ima ljudi koji raspravljaju o Allahu bez ikakva znanja, bez ikakve upute i bez knjige svjetilje (31:20). Kako ne vidiš da Allah uvodi noć u dan i uvodi dan u noć, i da je potčinio Sunce i Mjesec – svako se kreće do roka određenog – i da Allah dobro zna ono što radite? (31:29). On uvodi noć u dan i uvodi dan u noć, On je potčinio Sunce i Mjesec – svako plovi do roka određenog; to vam je, eto, Allah. Gospodar vaš, carstvo je Njegovo! A oni kojima se, pored Njega, klanjate ne posjeduju ništa. (35:13). Mi smo brda potčinili da zajedno s njim hvale Allaha prije nego što Sunce zađe i poslije pošto grane (38:18). Nebesa i Zemlju je sa ciljem stvorio; On noću zavija dan i danom zavija noć, On je Sunce i Mjesec potčinio, svako se kreće do roka određenog. On je Silni, On mnogo prašta! (39:5). ...da se leđima njihovim služite i da se, kad na njima jahali budete, blagodati Gospodara svoga sjetite i da reknete: „Hvaljen neka je Onaj koji ja dao da nam one služe, mi to sami ne bismo mogli postići” (43:13). Ovaj Kur'an je prava uputa, a one koji ne vjeruju u dokaze Gospodara svoga čeka patnja nesnosna. Allah vam daje da se morem koristite da bi lađe, voljom Njegovom, po njemu plovile, da biste mogli da tražite blagodati Njegove i da biste bili zahvalni. (45:11–12)*

objekt moralne akcije, čovjek kao i ostali ljudi i njegova sredina moraju biti sposobni za prihvatanje djelotvorne akcije čovjeka, subjekta. Ovaj kapacitet/sposobnost jeste nadopuna čovjekove moralne sposobnosti da djeluje kao subjekt. Bez nje, čovjekova sposobnost za moralno djelovanje bila bi nemoguća i ciljna / svrsishodna narav univerzuma pala bi. Ponovo, ne bi se moglo uteći od cinizma. Da bi stvaranje imalo cilj – što je nužna pretpostavka ako je Bog Bog i ako Njegovo djelovanje nije besmisleno *travail de singe* – stvoreni svijet mora biti prilagodljiv / krotak, u stanju da promijeni svoju bit, strukturu, uvjete i odnose tako da utjelovi ili konkretizira ljudski obrazac ili cilj. Ovo važi za sva stvorenja, uključujući ljudsku fizičku, psihičku i duhovnu narav. Sve stvoreno sposobno je da ostvari ono što treba biti (*the ought-to-be*), volju ili obrazac Božiji, apsolutan u ovom vremenu i prostoru.¹⁰

Odgovornost i sud

Ako je čovjek obavezan izmijeniti sebe, svoje društvo i svoju okolinu tako da oni udovolje Božanskom obrascu, i ako je sposoban da to učini, i ako je sve što je objekt njegove akcije prilagodljivo i u stanju primiti njegovu akciju i utjeloviti njen cilj, onda nužno slijedi da je on odgovoran. Moralna obaveza nemoguća je bez odgovornosti ili polaganja računa. Ako čovjek nije odgovoran, i ako neće polagati račun za svoja djela, cinizam je opet neizbježan. Suđenje, ili ostvarenje odgovornosti, jeste nužni uvjet moralne odgovornosti, moralne naredbe (*imperativeness*). Ono proizilazi iz same naravi “normativnosti”.¹¹ Nebitno je da li se to polaganje računa dešava

10 Na to ukazuje posvudašnje naglašavanje moralne obaveze u Kur'anu.

11 Ajeti koji tretiraju konačni sud mnogobrojni su, i nema potrebe ovdje ih sve citirati. Neki primjeri su: *Čovjek neće biti ostavljen sam bez polaganja računa* (75:36). ... *već će biti izveden da polaže račun pred Bogom.* (88:26, 4:85)

u prostoru i vremenu, na njihovu kraju ili na oba načina, ali je bitno da se ono mora desiti. Pokoravati se Bogu, to jeste izvršavati Njegove naredbe i osvariti Njegov obrazac, znači postići *felah* ili uspjeh, sreću i lagodu. Ne učiniti to, biti Mu nepokoran, znači biti kažnjen, patiti, biti nesretan i pasti u agoniju neuspjeha.

TEVHID KAO SUŠTINA CIVILIZACIJE

Kao suština islamske civilizacije, *tevhid* ima dva aspekta ili dimenzije: metodološku i sadržajnu. Prva određuje forme primjene i implementacije prvih principa te civilizacije. Druga određuje te prve principe.

Metodološka dimenzija

Metodološka dimenzija uključuje tri principa: jedinstvo, racionalizam i toleranciju. Ovi principi određuju formu islamske civilizacije, formu koja prožima svaku od njenih komponenata.

Jedinstvo. Nema civilizacije bez jedinstva. Ako elementi koji sačinjavaju jednu civilizaciju nisu ujedinjeni, isprepleteni i usklađeni jedni s drugima, oni ne sačinjavaju civilizaciju, već zbrkanu konglomeraciju. Princip koji ujedinja različite elemente i koji ih održava unutar svoga okvira jeste suštinski. Takav princip transformira mješavinu odnosa elemenata jednih s drugima u uređenu strukturu u kojoj su nivoi prioriteta ili stepeni važnosti zamjetljivi. Civilizacija islama postavlja elemente u sređenu strukturu i uređuje njihovo postojanje i odnose prema uniformnom obrascu. Po sebi, elementi mogu biti domaćeg ili stranog porijekla. Uistinu, ne postoji civilizacija koja nije prihvatila neke njoj strane elemente. Ono što je bitno jeste da civilizacija prihvati te elemente, to jeste, da preradi njihove oblike i odnose i tako ih integrira u svoj vlastiti sistem. "Uobličiti" ih svojom formom znači, ustvari, tran-

sformirati ih u novu stvarnost, u kojoj oni više ne egzistiraju kao zasebni elementi ili u svojoj ranijoj zavisnosti, već kao integralni dijelovi te nove civilizacije u koju su integrirani. Nije argument protiv neke civilizacije to što sadrži takve elemente. Ali je razoran argument protiv bilo koje civilizacije kada ona samo dodaje strane elemente; kada to čini nepovezano, bez reformiranja, uobličavanja ili integriranja. Kao takvi, elementi samo koegzistiraju sa civilizacijom. Oni joj ne pripadaju organski. Međutim, ako civilizacija uspije u njihovom transformiranju i njihovom integriranju u svoj vlastiti sistem, integrirajući proces postaje indeks njene vitalnosti, njene dinamičnosti i kreativnosti. U svakoj integralnoj civilizaciji, i u islamu svakako, svi sastavni elementi, bilo materijalni, strukturalni ili odnosni, povezani su jednim vrhovnim principom. U islamskoj civilizaciji, taj vrhovni princip jeste *tevhid*. On je konačne mjerilo muslimana, njegov vodič i kriterij u susretu s drugim religijama i civilizacijama, s novim činjenicama ili situacijama. Ono što se s njim slaže, to se prihvata i integrira. Ono što se ne slaže, biva odbačeno i osuđeno.

Tevhid, ili doktrina o apsolutnom jedinstvu, transcendentnosti i konačnosti Božijoj, implicira da je samo On vrijedan obožavanja, služenja. Pokorna osoba svoj život živi u skladu s ovim principom. Ona nastoji sva svoja djela uskladiti s Obrascem, ne bili ostvarila Božansku nakanu. Njen život zato mora pokazati jedinstvo njenog uma i volje, jedinstveni cilj njenog služenja. Njen život neće biti serija nesređenih i nepovezanih događaja, već će oni biti povezani jednim krovnim principom, objedinjeni jednim okvirom koji ih integrira u jednu cjelinu. Njen život, dakle, ima jedan stil, integralnu formu – ukratko, islam.

Racionalizam. Kao metodološki princip, racionalizam je konstitutivni element suštine islamske civilizacije. On se sastoji od tri pravila ili zakona: prvog, odbacivanja svega što ne korespondira sa stvarnošću; drugog, nijekanja krajnjih kontradikcija; i trećeg, otvorenosti za nove i / ili suprotne dokaze.

Prvo pravilo štiti muslimana od (neutemeljenog) mišljenja, to jeste, od izricanja bilo kakvih neprovjerenih, nepotvrđenih izjava o znanju. Nepotvrđena izjava, obznanjuje Kur'an, jeste primjer *zanna*, ili varljivog znanja, koje je kao takvo Bog zabranio, ma kako sićušan bio njegov predmet.¹² Musliman

- 12 Bog je čovjeku zabranio da sumnjiči druge ljude u sljedećim ajetima: ... i zbog nevjerovanja njihova i zbog iznošenja teških kleveta protiv Merjeme (4:156). Ako bi se ti pokoravao većini onih koji žive na Zemlji; oni bi te od Allahova puta odvratili; oni se samo za pretpostavkama povode i oni samo neistinu govore (6:116). Mnogobošci će govoriti: „Da je Allah htio, mi ne bismo druge Njemu ravnim smatrali, a ni preci naši, niti bismo išta zabranjenim učinili.“ Tako isto su oni prije njih poricali, sve dok Našu kaznu nisu iskusili. Reci: „Imate li kakav dokaz da nam ga iznesete? Vi se samo za pretpostavkama povodite i vi samo neistinu govorite“ (6:148). One koji čine dobra djela čeka nagrada, i više od toga! Lica njihova neće tama i sjeta prekrivati; oni će stanovnici dženneta biti, u njemu će vječno boraviti (10:26). U Allahovoj vlasti su svi i na nebesima i na Zemlji. A oni koji se pored Allaha božanstvima klanjaju, povode se samo za pretpostavkama i samo uobražavaju (10:66). O vjernici, klonite se mnogih sumnjičenja, neka sumnjičenja su, zaista, grijeh. I ne uhodite jedni druge i ne ogovarajte jedni druge! Zar bi nekome od vas bilo drago da jede meso umrloga brata svoga, – a vama je to odvratno –, zato se bojte Allaha, Allah, zaista, prima pokajanje i samilostan je (49:12). To su samo imena koja ste im vi i preci vaši nadjenuli, Allah o njima nikakav dokaz nije poslao; oni se povode samo za pretpostavkama i onim za čim duše žude, a već im dolazi od Gospodara njihova prava uputa (53:23). ... a o tome ništa ne znaju, slijede samo pretpostavke, a pretpostavka istini baš nimalo ne koristi. (53:28).

se može definirati kao osoba koja ne tvrdi ništa osim istine. Drugo pravilo štiti ga od jednostavne kontradikcije na jednoj, i paradoksa, na drugoj strani.¹³ Racionalizam ne znači primat razuma nad Objavom, već odbacivanje bilo kakve krajnje kontradiktornosti između njih.¹⁴ Racionalizam propituje kontradiktorne teze iznova, pretpostavljajući da mora postojati aspekt koji je izbjegao razmatranje i da će on, ako se uzme u obzir, razriješiti kontradiktorni odnos. Podjednako, racionalizam vodi čitatelja objave – ne samu objavu – drugome

13 Ovaj grčki termin nema ekvivalenta u arapskom, što samo ilustruje razliku u umovima koji stoje iza dva jezika. Grčki termin označava iracionalnu dogmu koja je imanentna kršćanima.

14 Filozofi su razum uzdigli iznad objave i dali mu primarni status kada se radi o vjerskim pitanjima. Oni su zasigurno pogriješili u tome. Islamski mislilac sigurno je sposoban da razum definira drugačije i svoju definiciju koristi kao premisu za sve druge sudove. Istina, pitanje validnosti svake definicije može biti potegnuto, i mi nemamo nikakve sumnje u filozofsku opravdanost, ili razumnost – štaviše, superiornost! – islamske definicije. Ovdje data definicija, da je racionalizam odbacivanje krajnje samosuprotstavljenosti, usto, ima i vrijednost što nastavlja tradiciju pravednih predaka.

čitanju, pri čemu je potaknut ubjeđenjem da mu je promaklo neko skriveno i nejasno značenje koje bi, ako bi bilo uzeto u obzir, otklonilo prividnu kontradikciju. Takvo pozivanje na razum ili razumijevanje trebalo bi rezultirati harmoniziranjem, ne objave *per se* – objava je iznad svake ljudske manipulacije! – već njenog muslimanskog ljudskog razumijevanja ili interpretacije. On njegovo razumijevanje objave čini sukladnim s kumulativnim dokazima otkrivenim razumom. Prihvatanje kontradiktornog ili paradoksalnog kao krajnje validnog prolazi samo kod slaboumnih. Inteligentni musliman jeste racionalista utoliko što insistira na jedinstvu dva izvora istine, objave i razuma.

Treće pravilo, otvorenost za nove i suprotne dokaze, štiti muslimana od literalizma, fanatizma i konzervativizma koji uzrokuje stagnaciju. To ga uči intelektualnoj skromnosti i nagoni ga da kada nešto tvrdi ili niječe kaže i “*Allahu a’lem*” (Allah zna najbolje!). Jer on zna da je istina veća od njegovih mogućnosti da je u cijelosti spozna.

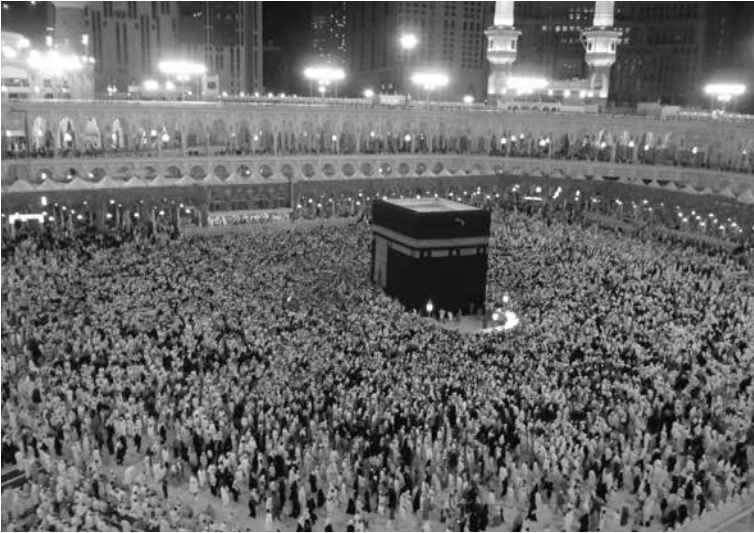
Kao potvrda apsolutnog jedinstva Božijeg, *tevhid* je potvrda jedinstva istine. Jer Bog, u islamu, jeste istina. Njegovo jedinstvo jeste jedinstvo izvora istine. Bog je Stvoritelj prirode iz koje čovjek crpi svoje znanje. Predmet znanja jesu obrasci prirode koji su djelo Božije. Bog njih posigurno zna jer je On njihov autor; i podjednako sigurno, On je izvor objave. On čovjeku daje od Svoega znanja, a Njegovo je znanje apsolutno i univerzalno. Bog nije varalica; On nije zli duh čiji je cilj zavođenje. Niti On mijenja Svoj sud, kao što ljudi čine kada ispravljaju svoje znanje, svoju volju ili svoje odluke. Bog je savršen i sveznajući. On ne pravi greške. Inače, On ne bi bio transcendentni Bog islama.

Tolerancija. Kao metodološki princip, tolerancija je prihvatanje sadašnjice dok ne bude dokazana njena neispravnost. Prema tome, ona je relevantna za epistemologiju. Ona je podjednako relevantna za etiku kao princip prihvatanja željenog sve dok se ne pokaže da takvo nešto ne zaslužuje

da bude željeno.¹⁵ Prvo se zove *se'a*, a drugo *jusr*. Oboje štiti muslimana od samozatvaranja od svijeta, od umrtvljujućeg konzervativizma. Oboje ga podstiče da potvrdi život i kaže "Da" novom iskustvu. Oboje ga bodri da nove činjenice istraži svojim ispitivačkim razumom, svojim konstruktivnim nastojanjem, i na taj način obogati svoje iskustvo, život, da svoju kulturu i civilizaciju podigne na više stepene.

Kao metodološki princip unutar suštine islamske civilizacije, tolerancija je ubjeđenje da Bog nije ostavio ljude bez poslanika između njih koji će ih podučiti da nema boga osim Boga i da su Ga dužni obožavati,¹⁶ da ih upozore na

- 15 Dokazi za ovo mogu se naći u ajetima koji dovode u pitanje samovoljnu zabranu, npr. *O vjernici, vino i kocka i strelice za gatanje su odvratne stvari, šejtanovo djelo; zato se toga klonite da biste postigli što želite* (5:90). *"E onda izlazi iz dženneta" – reče On – , "ne priliči ti da u njemu prkosiš; izlazi, ti si, zaista od onih prezrenih!"* (7:13). *O Vjerovjesniče, zašto sebi uskraćuješ ono što ti je Allah dozvolio – u nastojanju da žene svoje zadovoljiš? A Allah prašta i Samilostan je* (66:1), kao i u *usulskom* (jurističkom) principu oko koga se svi slažu da "ništa nije haram (zabranjeno) osim onog što je tekstom zabranjeno". Treba uzeti u obzir i ajet: *Bog je uistinu u detalje iznio on što vam je zabranio.* (6:119, 153).
- 16 Kur'an: *... i stoku koja se tovari i kolje, – jedite dio onoga čime vas Allah opskrbljuje, a ne slijedite šejtanove korake, jer vam je on pravi neprijatelj* (6:42). *A Mi smo i prije tebe samo ljude slali, građane kojima smo objave objavljivali. Zar ovi ne putuju po svijetu, pa ne vide kako su skončali oni prije njih, – a onaj svijet je doista bolji za one koji se budu Allaha bojali – zar se nećete opametiti!* (12:109). *Bilo da ti pokažemo dio onoga čime im prijetimo bilo da ti život oduzmemo, tvoje je da objavljuješ, a Naše da tražimo polaganje računa* (13:40). *Mi nismo poslali nijednog poslanika koji nije govorio jezikom naroda svoga, da bi mu objasnio. A Allah ostavlja u zabludi onoga koga hoće i ukazuje na pravi put onome kome hoće; On je Silan i Mudar* (14:4). *Mi, uistinu, Kur'an objavljujemo i zaista ćemo Mi nad njim bdjeti!* (15:9). *Mi smo i prije tebe samo ljude kao poslanike slali i objavljivali im – pitajte sljedbenike Knjige ako ne znate –* (16:43). *Sve što činite – daleko bili ljudi koji nisu vjerovali!* (23:44). *Mi prije tebe nismo poslali nijednog poslanika koji nije jeo i trgovima hodao. Mi činimo da jedni druge u iskušenje dovodite, pa izdržite!* A Gospodar tvoj vidi sve. (25:20). *I prije tebe smo poslanike narodima njihovim slali i oni su im prave dokaze donosili, pa smo one koji su grijehili kažnjavali, – a dužnost Nam je bila vjernike pomoći* (30:47). *...iako smo im Mi slali one koji su ih opominjali;* (37:72). *Oni koji poriču Knjigu i ono što smo poslali po poslanicima – saznaće posljedice toga.* (40:70)

zlo i njegove uzroke.¹⁷ U tom smislu, tolerancija je ubjeđenje da je svim ljudima dat *sensus communis*, koji im omogućuje da spoznaju pravu vjeru, da prepoznaju Božiju volju i naređenja. Tolerancija je ubjeđenje da je raznolikost religija plod povijesti sa svim njenim utjecajnim faktorima, njenim raznim uvjetima prostora i vremena, njenim predrasudama, strastima i interesima. Iza religijskog mnoštva stoji *al-din al-hanif*, primordijalna Božija vjera s kojom su svi ljudi rođeni prije nego ih socijalizacija / akulturacija učini sljedbenicima ove ili one vjere. Tolerancija zahtijeva od muslimana da izučava povijest religija s ciljem da u svakoj otkrije iskonski polog Božiji, zbog čijeg je naučavanja slao sve Svoje poslanike posvuda i uvijek.¹⁸

- 17 Kur'an: *Ali onima među njima koji su u nauku sasvim upućeni, i pravim vjernicima, – oni vjeruju u ono što se objavljuje tebi i u ono što je objavljeno prije tebe – naročito onima koji molitvu obavljaju i onima koji zekat daju i u Allah i u onaj svijet vjeruju, – njima ćemo sigurno veliku nagradu dati (4:162). ... tvoje je samo da opominješ. (35:23). Mi prije tebe (Muhammede) nismo poslali nijednog poslanika a da mu nismo objavili da nema boga osim Mene. Mene se boj i Mene obožavaj. (XXI:25)*
- 18 Kur'an: *Ti upravi lice svoje vjeri, kao pravi vjernik, djelu Allahovu, prema kojoj je On ljude načinio, – ne treba da se mijenja Allahova vjera, ali većina ljudi to ne zna –. (30:30)*

U vjeri – a teško da može postojati išta važnije u ljudskim odnosima – tolerancija transformira konfrontaciju i uzajamno osuđivanje između religija u saradničko naučno propitivanje geneze i razvoja religija s ciljem odvajanja povijesnih dodataka od originalne objave. U etici – drugoj najvažnijoj oblasti – *jusr* imunizira muslimana od tendencija koje niječū život i osigurava minimalnu mjeru optimizma potrebnu za održavanje zdravlja, ravnoteže i osjećaja proporcije, uprkos svim tragedijama i nevoljama koje pogađaju ljudski život. Bog Svojim stvorenjima garantuje: “Zaista s mukom je i last/olakšanje (*jusr*).”¹⁹ I kako im je naredio da prije donošenja suda ispituju i provjere svaku tvrdnju,²⁰ *usulijjuni* (stručnjaci iz oblasti jurisprudencije) sve što je poželjno a što nije u suprotnosti s jasnom Božijom naredbom podvrgavali su ispitivanju prije donošenja suda o tome kao o dobru ili zlu.

I *se’ah* i *jusr* direktno se razvijaju iz *tevhida* kao principa metafizike etike. Bog Koji je stvorio čovjeka da bi se dokazao na djelu učinio ga je slobodnim i sposobnim za pozitivnu akciju i potvrdno djelovanje u svijetu. Činiti to, drži islam, uistinu je čovjekov *raison d’etre*.²¹

Sadržajna dimenzija

***Tevhid* kao prvi princip metafizike.** Svjedočiti da nema boga osim Boga znači držati da je samo On Stvoritelj, Koji je svemu dao njegovo postojanje, Koji je prauzrok svakog događaja, i konačni Cilj svega što postoji, da je On Prvi i Posljednji. Posvjedočiti to po svom izboru i ubjeđenju, svjesno razumijevajući sadržaj toga svjedočenja, znači shvatiti da sve što nas okružuje, bilo stvari ili događaji, sve što se dešava u prirodi, na društvenom ili

19 Kur’an: ...zaista, s mukom je i last! (94:6)

20 Kur’an: O vjernici, ako vam nekakav nepošten čovjek donese kakvu vijest, dobro je provjerite, da u nezananju nekome zlo ne učinite, pa da se zbog onoga što ste učinili pokajete. (49:6)

21 Vidi poglavlje 14 ovog djela.

psihološkom polju, jeste djelo Boga, ispunjenje jednog ili drugog Njegovog cilja. Jednom usvojeno, takvo shvatanje postaje druga narav čovjekova, neodvojiva od njega tokom njegovih budnih sati. Čovjek tako živi sve trenutke svoga života pod njegovim okriljem. A tamo gdje čovjek prepoznaje Božije naređenje i djelo u svakom predmetu i događaju, on slijedi svetu inicijativu jer je ona Božanska. Posmatrati je / poštivati je u prirodi znači baviti se prirodnim naukama.²² Jer Božanska inicijativa u prirodi jesu upravo nepromjenjivi zakoni koje je Bog podario prirodi.²³ Poštivati Božansku inicijativu u sebi ili svome društvu znači izučavati humanističke i društvene znanosti.²⁴ A ako je cijeli univerzum sam, ustvari, ostvarenje ili ispunjenje ovih zakona prirode, koji su naredbe Božije i volja Njegova, onda je univerzum, u očima muslimana, živo pozorište stavljeno u pokret Božijom naredbom. Samo pozorište, kao i sve što ono uključuje, može se objasniti ovim terminima. Jedinstvo Boga znači, dakle, da je On Uzrok svega, i da drugog uzroka nema. *Tevhid*, onda, nužno znači eliminaciju bilo koje sile koja djeluje u prirodi pored Boga, čija su vječita inicijativa nepromjenjivi zakoni prirode. Ali ovo je ravno negiranju svake inicijative u prirodi od strane bilo koje sile osim one koja je svojstvena prirodi, kao što su magija, vračanje, duhovi i svaka čudotvorna ideja arbitrarnog uplitanja bilo koje sile u prirodne procese. Prema tome, *tevhid* znači profanizaciju carstava prirode,

- 22 Prirodne znanosti se nisu razvile dok nije prihvaćen princip da prirodni događaji konstantno slijede iste nepromjenjive zakone. To je upravo ono čime je islam doprinio razvoju prirodnih znanosti među svojim sljedbenicima. Njegovo insistiranje na uređenosti kosmosa po Božijem određenju je osiguralo atmosferu potrebnu za rast znanstvenog duha. Oprečno vjerovanje, ono, dakle, koje uči da priroda nema stalnost, već je polje djelovanja samovoljnih božanstava koja su utjelovljena u njoj, ili magičnih sila koje njome manipuliraju, ne može voditi nikakvoj nauci.
- 23 Za razliku od povijesti, koja izučava pojedinačni događaj, analizira njegove pojedinačne konstituente, i uspostavlja njihove međusobne odnose, prirodne znanosti tragaju za općim obrascem, univerzalnim zakonom primjenjivim na sve članove date vrste ili na sve vrste.
- 24 Isto važi i za humanističke i društvene nauke u kojima je cilj ustanovljavanje zakona koji vladaju ili određuju ljudsko ponašanje, individualo i kolektivno.

njihovu sekularizaciju. A to je apsolutno prvi uvjet nauke o prirodi. Putem *tevhida*, dakle, priroda je bila odvojena od bogova i duhova primitivne religije. *Tevhid* je prvi put omogućio religijsko-mitskom (*religio-mythopoeic*) umu da nadraste samoga sebe, za nauke o prirodi i civilizaciji da se razviju uz blagoslov vjerskog svjetonazora koji je jednom zauvijek odbacio svaku vezu svetog s prirodom. *Tevhid* je suprotnost sujevjerju ili mitu, neprijateljima prirodnih znanosti i civilizacije. Jer *tevhid* prikuplja sve niti kauzaliteta i vraća ih Bogu prije negoli okultnim silama. Čineći tako, uzročna sila djelatna u svakom događaju ili predmetu organizirana je tako da čini kontinuiranu nit čiji su dijelovi uzročno – i tako empirijski – vezani jedni za druge. Da bi nit u konačnici bila vezana za Boga, to zahtijeva da se nijedna sila izvan nje ne upliće u vršenje njene uzročne moći ili djelotvornost. Ovo opet podrazumijeva da su veze između dijelova uzročne, i podvrgava ih empirijskom istraživanju i potvrdi. Da su zakoni prirode Božanski obrasci bez premca znači da Bog povlači konce prirode kroz uzroke. Samo uzrokovanje drugim uzrokom koji je uvijek isti čini obrazac. Ova stalnost uzročnosti jeste upravo ono što njeno ispitivanje i otkrivanje – i tako nauku – čini mogućim. Nauka nije ništa drugo do traganje za takvom ponovljenom uzročnošću u prirodi, jer se uzročne veze koje čine jednu uzročnu nit ponavljaju u drugim nitima. Njihovo ustanovljavanje jeste ustanovljavanje zakona prirode. To je preduvjet za podvrgavanje uzročnih sila prirode kontroli i inženjeringu, nužnom uvjetu ljudskog korištenja prirode.

***Tevhid* kao prvi princip etike.** *Tevhid* potvrđuje da je jedinstveni Bog stvorio čovjeka u najljepšem liku da bi Ga obožavao i služio.²⁵ Ovo znači da čovjekova cijela egzistencija na Zemlji za svoj cilj ima pokornost Bogu, ispunjenje Njegove

25 U skladu s ajetom: *Ja nisam džinne i ljude stvorio osim da me obožavaju.* (Kur'an, 51:56)

naredbe. *Tevhid* također potvrđuje da ovaj cilj sačinjava čovjekovo namjesništvo u ime Boga na Zemlji.²⁶ Jer, prema Kur'anu, Bog je čovjeku povjerio Svoj emanet, emanet koji nebo i Zemlja nisu bili kadri nositi i koji su sa strahom odbili.²⁷ Božanski emanet jeste ostvarenje etičkog dijela Božanske volje, čija sama narav zahtijeva da bude realizirana u slobodi, a čovjek je jedini u stanju da to učini. Gdje god se Božija volja ostvaruje nužnošću prirodnoga zakona, to ostvarenje nije moralno, već elementarno ili utilitarno. Samo je čovjek u stanju da je realizira uz mogućnost da to učini ili ne učini, ili mogućnost činjenja potpuno suprotnoga ili nečega između. Upražnjavanje ljudske slobode u vezi s pokornošću Božijoj naredbi jeste ono što ispunjenje naredbe čini moralnim.

Tevhid potvrđuje da Bog, Koji je blagodar i Koji s ciljem stvara, čovjeka nije stvorio iz igre ili bez svrhe. On mu je podario čula, razum i razumijevanje, učinio ga savršenim – uistinu, u njega udahnuo Svoga duha²⁸ – da bi ga pripremio da ispunji svoju veliku obavezu.

Tako velika obaveza jeste uzrok stvaranja čovjeka. To je krajnji cilj ljudskoga postojanja, čovjekova definicija i značenje

- 26 Kur'an: *A kada Gospodar tvoj reče melekim: "Ja ću na Zemlji namjesnika postaviti!" – oni rekoše: "Zar će Ti namjesnik biti onaj koji će na njoj nered činiti i krv proljevati? A mi Tebe veličamo i hvalimo i, kako Tebi dolikuje, štujemo." On reče: "Ja znam ono što vi ne znate" (2:30). On čini da jedni druge na Zemlji smjenjujete i On vas po položaju jedne iznad drugih uzdiže da bi vas iskušao u onome što vam daje, Gospodar tvoj, zaista, brzo kažnjava, ali On, doista, prašta i samilostan je (6:165). Zatim smo vas poslije njih namjesnicima na Zemlji učinili, da bismo vidjeli kako ćete postupati. (10:14)*
- 27 kur'an: *Mi smo nebesima, Zemlji i planinama ponudili emanet, pa su se ustegli i pobjegli da ga ponesu, ali ga je preuzeo čovjek – a on je, zaista, prema sebi nepravedan i lakosmislen – Kur'an (33:72)*
- 28 Kur'an: *...i kad mu dam lik i u nj udahnem dušu, vi mu se poklonite! (15:29). A i onu koja je sačuvala djevičanstvo svoje, u njoj život udahnusmo i nju i sina njezina znamenjem svjetovima učinismo (21:91). ... pa kad mu savršen oblik dam u život u nj udahnem, vi mu se poklonite! (38:72). Merjemu, kćer Imranovu, koja je nevinost svoju sačuvala, a Mi smo udahnuli u nju život i ona je u riječi Gospodara svoga i knjige Njegove vjerovala i od onih koji provode vrijeme u molitvi bila. (66:12)*

njegovoga života i postojanja na Zemlji. Shodno tome, čovjek ima kosmičku funkciju od kolosalnog značaja. Kosmos ne bi bio kosmos bez tog višeg dijela Božanske volje, koji je predmetom čovjekova moralnoga nastojanja. I nijedno drugo stvorenje u kosmosu ne može zamijeniti čovjeka u ovoj funkciji. Čovjek je jedini kosmički most putem kojeg moralni – i dakle viši – dio Božanske volje može ući u carstvo prostora i vremena i postati povijest.

Odgovornost ili obaveza (*teklif*) zadata čovjeku ekskluzivno ne poznaje granice. Ona uključuje cijeli univerzum. Cijelo čovječanstvo predmetom je čovjekove moralne akcije; cijela Zemlja i nebo su njegova pozornica, njegov *materiel*. On je odgovoran za sve što se dešava u univerzumu, u svakom njegovom udaljenom uglu. Jer je čovjekov *teklif* ili obaveza univerzalna, kosmička. Ona se okončava tek sa Sudnjim danom.

Teklif, tvrdi islam, temelj je čovjekove humanosti, njeno značenje i njen sadržaj. Čovjekovo prihvatanje ove zadaće uzdiže ga na viši stepen od onog na kojem su ostala stvorenja, pa i sami anđeli. Jer samo je on kadar prihvatiti odgovornost. To čini njegovu kosmičku važnost. Svijet razlike dijeli ovaj humanizam islama od drugih humanizama. Grčka civilizacija, naprimjer, razvila je jak humanizam, koji je Zapad uzeo kao model od doba renesanse. Utemeljen na pretjeranom naturalizmu, grčki humanizam čovjeka je proglasio Bogom, kao što je i njegove porive proglasio božanskim. To je razlog što Grci nisu bili uvrijeđeni predstavljanjem njihovih bogova kako varaju i kuju zavjere jedni protiv drugih, kako čine preljub, krađu, incest, agresiju; kako zavide i kako se svete i čine druga brutalna djela. Budući su dijelom sazdana od iste materije od koje i ljudski život, takvi akti i pobude bogova smatrani su prirodnim kao i savršenstva i vrline. Kao priroda, oboje je smatrano podjednako božanskim, vrijednim obrade u njihovim estetskim formama, vrijednim divljenja – i oponašanja od strane čovjeka, pri čemu

su bogovi bili njegova apoteoza / uskrsnuće. Kršćanstvo je, s druge strane, u formativnim godinama reagiralo upravo na ovaj grčko-rimski humanizam. Ono je otišlo u drugu krajnost unižavanja čovjeka kroz "istočni grijeh", proglašavajući ga "posrnutim stvorenjem", "*massapeccata*".²⁹

Degradiranje čovjeka do nivoa apsolutnog, univerzalnog, urođenog i nužnog stanja grijeha, iz koga se nijedno ljudsko biće nikada ne može izbaviti svojim osobnim nastojanjem bio je logički preduvjet ako je Bog s Visine (*on High*) trebalo da inkarnira Sebe, da pati i da umre za okajanje čovjekove grješnosti. Drugim riječima, ako Bog mora da iskupi čovjeka, onda mora postojati predikament tako apsolutan da čovjeka iz njega može izbaviti samo Bog. Tako je ljudska grješnost bila apsolutizirana da bi bila "vrijedna" raspeća Božijeg. Hinduizam je čovječanstvo klasificirao u kaste, i većinu čovječanstva svrstao u najnižu klasu "nedodirljivih", ako su stanovnici Indije, ili *malitcha*, religijski nečiste ili zagađene iz ostatka svijeta. Za najniže, kao i za strance, u ovom životu nema uzdizanja do najviše, privilegovane kaste brahmana. Ta mobilnost moguća je tek nakon smrti kroz transmigraciju duša. U ovom životu čovjek nužno pripada kasti u kojoj je rođen. Etičko nastojanje nema nikakve posljedice po njegova subjekta sve dok je živ na ovome svijetu. Konačno, budizam je

29 Da upotrijebimo termin Sv. Augustina.

presudio da je ljudski kao i svaki drugi stvoreni život beskrajna patnja i mizerija. Sama egzistencija, uči budizam, zlo je i jedina čovjekova smisljena obaveza jeste da traga za oslobađanjem od nje putem discipline i mentalnog napora.

Nepatvoren je jedino humanizam *tevhida*. Jedino on poštuje čovjeka kao čovjeka i stvorenje, bez osude ili uzdizanja na ravan Boga. Jedino on definira čovjekovu vrijednost u terminima njegovih vrлина, i počinje njegovu procjenu pozitivnom ocjenom zbog urođenog dara koji je Bog podario svim ljudima pripremajući ih za njihovu časnu zadaću. Jedino on definira vrline i ideale ljudskoga života pomoću samog sadržaja prirodnog života, prije negoli negirajući ga, čineći tako svoj humanizam životno-potvrđujućim kao i moralnim.

Tevhid kao prvi princip aksiologije. *Tevhid* potvrđuje da je Bog čovječanstvo stvorio kako bi ljudi sebe svojim djelima dokazali kao moralno valjane/dostojne.³⁰ Kao vrhovni i konačni Sudac, On je upozorio da će sva djela ljudi biti stavljena na preispitivanje;³¹ da će njihovi autori biti nagrađeni za dobra djela i kažnjeni za zla.³² *Tevhid* nadalje potvrđuje da je Bog postavio čovjeka na Zemlju kako bi je ovaj mogao nastaniti, kolonizirati,³³ to jeste da njome hodi, da jede njene

- 30 Kur'an: *On je u šest vremenskih razdoblja nebesa i Zemlju stvorio – a Njegov prijesto je iznad vode bio – da bi vas iskušao koji će od vas bolje postupati. Ako ti rekneš: "Poslije smrti bićete doista oživljeni", nevjernici će sigurno reći: "Ovo nije ništa drugo do očita varka!"* (11:7). *Sve što je na Zemlji Mi smo kao ukras njoj stvorili da iskušamo ljude ko će se od njih ljepše vladati* (18:7). *Mi ćemo vas provjeravati sve dok ne ukažemo na borce i postojane među vama, a i vijesti o vama provjeravaćemo* (47:31). *Onaj koji je dao smrt i život da bi iskušao koji od vas će bolje postupiti; – On je Silni, Onaj koji prašta –...* (67:2)
- 31 Kur'an: *Kad se među njih vratite, zaklinjaće vam se Allahom, samo da ih se okanite, pa okanite ih se jer su on pogan i prebivalište njihovo biće džehennem kao kazna za ono što su radili!* (9:95). *Ima i drugih koji su u nezvjesnosti da li će ih Allah kazniti ili će im oprostiti. – A Allah sve zna i mudar je.* (9:106)
- 32 Kur'an: *... onaj ko bude uradio koliko trun dobra – vidjeće ga, a onaj ko bude uradio koliko trun zla – vidjeće ga* (99:7-8). *Onaj u koga njegova djela budu teška – vatra užarena!* (101:6,11)
- 33 Kur'an: *I Semudu – brata njihova Salih. "O narode moj", – govorio je on – "klanjate se samo Allahu, vi drugog boga osim Njega nemate! On vas od Zemlje stvara i daje vam da živite na njoj! Zato ga molite da vam oprost, i pokajite Mu se, jer Gospodar moj je, zaista, blizu i odaziva se."* (11:61)

plodove, uživa u njenoj dobroti i ljepoti i da bude agent svog i njenog prosperiteta.³⁴ Ovo je afirmacija svijeta: prihvatiti svijet jer je nevin i dobar, stvoren od Boga i od Njega uređen za ljudsku upotrebu. Zaista, sve na ovom svijetu, uključujući Sunce i Mjesec, upokoreno je čovjeku / u službi je čovjeka. Sve stvoreno jeste pozornica na kojoj čovjek treba da izvodi svoje etičko djelovanje i tako implementira viši dio Božanske volje. Čovjek je odgovoran za zadovoljavanje svojih instinkta i potreba, a svaka osoba je odgovorna za isto zadovoljenje za sve ljude. Čovjek je obavezan da razvije ljudske resurse svih ljudi do najvišeg mogućeg stepena, kako bi u potpunosti bili iskorišteni svi njihovi prirodni darovi. On je obavezan da cijelu Zemlju transformira u plodonosne voćnjake i prelijepe bašte. U tom procesu on može istražiti Sunce i Mjesec ako je potrebno.³⁵ On svakako mora otkriti i spoznati obrasce prirode, ljudske psihe i društva. I on svakako mora industrijalizirati i razviti svijet ako uopće želi da on jednom postane bašta u kojoj vrhuni riječ Božija.

Takva afirmacija svijeta uistinu je kreativna za civilizaciju. Ona generira elemente od kojih su civilizacije sazdane, kao i društvene snage neophodne za njen rast i napredak. *Tevhid* je protiv monaštva, protiv izolacije, protiv nijekanja svijeta

34 Kur'an: *I Mi smo vam od oblaka hladovinu načinili i manu i prepelice vam slali: "Jedite lijepa jela kojima vas opskrbljujem!" A oni Nama nisu naudili, sami sebi su nepravdu nanijeli; (2:57). O vjernici, jedite ukusna jela koja smo vam podarili i budite Allahu zahvalni, ta vi se samo Njemu klanjate! (2:172). O vjernici, vino i kocka i strelice za gatanje su odvratne stvari, šejtanovo djelo; zato se toga klonite da biste postigli što želite (5:90). O sinovi Ademovi, lijepo se obucite kad hoćete da molitvu obavite! I jedite i pijte, samo ne pretjerujte; On ne voli one koji pretjeruju (7:31). U narodu Musaovu ima ljudi koji na istinu upućuju i koji prema njoj pravedno sude (7:159). Jedite ukusna jela kojima vas opskrbljujemo i ne budite u tome objesni da vas ne bi snašla srdžba Moja; a koga snađe srdžba Moja – nastradao je! (20:81). On vam je Zemlju pogodnom učinio, pa hodajte predjelima njezinim i hranite se onim što On daje, Njemu ćete poslije ožvljenja odgovarati (67:15). ... njemu ćemo džehennem pripremiti. (92:10)*

35 Bog kaže u Kur'anu: *... ako možete da preko granica nebesa i Zemlje prodrete, prodrite. Moći ćete prodrijeti jedino uz veliku moć! (55:33)*

i protiv asketizma.³⁶ Na drugoj strani, afirmacija svijeta ne znači bezuvjetno prihvatanje svijeta i prirode kakvi jesu. Bez principa koji će kontrolirati čovjekovu implementaciju ili realizaciju, afirmacija svijeta i prirode može se okrenuti protiv same sebe pretjeranim traganjem za nekom od vrijednosti, elementom, ili silom, ili grupom njih, isključujući ostale. Nužni preduvjet jeste balansiranje i discipliniranje čovjekovih nastojanja, tako da ona rezultiraju harmoniziranim realizacijom svih vrijednosti, unutar sistema prioriteta koji im istinski pripada, a ne u bilo kakvoj žurbi, pohoti, žaru ili sljepilu ljudskom. Bez toga, čovjek u svom nastojanju može sebe uništiti ili u tragediji ili u površnosti, ili može osloboditi neke uistinu demonske sile. Grčka civilizacija, naprimjer, prenaprasila je svoje traganje za ovim svijetom. Ona je učila da sve što je u prirodi jeste bezuvjetno dobro i stoga vrijedno ljudskoga nastojanja i realizacije. Tako je ona sve željeno, sve za što postoji interes, proglasila *ipso facto* dobrim, polazeći od toga da je želja, s obzirom da je prirodna, sama po sebi dobra. Činjenica da je priroda često oprečna samoj sebi, i da slijeđenje takvih želja ili elemenata prirode može potirati jedno drugo, nije izazivalo dovoljno pažnje

36 Kur'an: *Zatim smo, poslije njih, jednog za drugim naše posalnike slali, dok nismo Isaa, sina Merjemina, poslali, kojem smo Indžil dali, a u srca sljedbenika njegovih smo blagost i samilost ulili, dok su monaštvo oni sami, kao novotariji, uveli – Mi im ga nismo propisali – u želji da steknu Allahovo zadovoljstvo; ali, oni o njemu ne vode brigu onako kako bi trebalo, pa ćemo one među njima koji budu ispravno vjerovali nagraditi, a mnogi od njih su nevjernici (57:27). Uistinu, nama je upućena božanska naredba: „I ne zaboravi svoj udio na ovome svijetu!“, „Ja želim da te oženim jednom od ove dvije kćeri moje“ – reče on – „ali treba da me osam godina služiš; a ako deset napuniš, biće dobra volja tvoja, a ja ne želim da te na to silim; ti ćeš vidjeti, ako Bog da, da sam dobar“ (28:27). Bog je podučio ljude da Ga mole da im bude dato „dobro i ovoga i onoga svijeta“ (2:201, 7:156). Štaviše, On im garantuje da će im uslišiti njihove molbe ako budu činili dobra djela: *A onima koji su se Allaha bojali reći će se: „Šta je objavljivao Gospodar vaš?“ – „Dobro!“ – odgovoriće. Oni koji čine dobra djela imaju još na ovom svijetu lijepu nagradu, a onaj svijet je, sigurno, još bolji. O kako će boravište onih koji su se Allaha bojali – divno biti(16:30). Reci: „O robovi moji koji vjerujete, bojte se Gospodara svoga! One koji na ovom svijetu dobra djela budu činili čeka nagrada, a Allahova zemlja je prostrana; samo oni koji budu strpljivi biće bez računa nagrađeni.“ (39:10)**

potrebne za reviziju prve pretpostavke. Mora biti priznata potreba za nadnaravnim principom koji zasvođuje sve tendencije i žudnje prirode, i u okviru koga njihove oprečnosti i razlike mogu biti pojmljene. Međutim, umjesto prepoznavanja ove istine, grčka civilizacija bila je odveć zatrovana ljepotom prirode *per se* te je i sam tragični rezultat naturalizma smatrala prirodnim. Od renesanse, zapadna civilizacija visoko respektuje tragediju. Njen žar za naturalizmom odveo ju je u krajnost prihvatanja prirode bez moralnosti kao nadnaravnog uvjeta. S obzirom da je borba zapadnog čovjeka vođena protiv Crkve i svega što ona predstavlja, napredak čovjeka u nauci bio je shvaćen kao oslobađanje iz njenih kandži. Tako je bilo vrlo teško zamisliti afirmaciju svijeta ili naturalizam povezan s normativnim nitima koje se pružaju od a priori, *noumenal*, apsolutnog izvora. Bez takvih niti, naturalizam je osuđen da skonča u samokontradikciji, osuđen je na sukobe unutar sebe koji su *ex hypothesi* nerješivi. *Olympus* zajednica nije mogla živjeti sama sa sobom u harmoniji i morala je samu sebe uništiti. Njena afirmacija svijeta bila je uzaludna.

Garancija afirmacije svijeta, koja osigurava da će ona proizvesti uravnoteženu, stalnu, samokorigirajuću civilizaciju, jeste moralnost. Uistinu, istinska civilizacija nije ništa drugo doli afirmacija svijeta disciplinirana apriornom, ili natprirodnom moralnošću čiji unutrašnji sadržaj ili vrijednosti nisu pogubne za život i svijet, za vrijeme i historiju, za razum. Takvu moralnost između svih ideologija poznatih čovjeku nudi jedino *tevhid*.

Tevhid kao prvi princip societizma. *Tevhid* potvrđuje da “ovaj vaš ummet (zajednica) jeste jedan ummet čiji je gospodar Bog. Zato, obožavajte Ga i Njemu se klanjajte”.³⁷ *Tevhid* znači da su vjernici uistinu jedno bratstvo, čiji pripadnici vole jedni druge u ime Boga, koji savjetuju jedni druge da budu pravedni i strpljivi;³⁸ koji se bez izuzetka drže Božijeg užeta i koji se ne dijele;³⁹ koji računaju jedni na druge, naređuju dobro i zabranjuju zlo⁴⁰; koji se, na koncu, pokoravaju Bogu i Njegovu Poslaniku.⁴¹

37 Kur'an: *Ova vaša vjera – jedina je prava vjera, a Ja sam – vaš Gospodar, zato se samo Meni klanjajte!* (21:92). *A oni su se u pitanjima vjere svoje podijelili na skupine, svaka stranka radosna onim što ispovijeda.* (23:53)

38 Na što sura El-Asr (103) ukazuje. Vidi i *Vjernici su samo braća, zato pomirite vaša dva brata i bojte se Allaha, da bi vam se milost ukazala.* (49:10)

39 Kur'an: *Svi se čvrsto Allahova užeta držite i nikako se ne razjedinjujte! I sjetite se Allahove milosti prema vama kada ste bili jedni drugima neprijatelji, pa je On složio srca vaša i vi ste postali, milošću Njegovom, prijatelji; i bili ste na ivici vatrene jame, pa vas je On nje spasio. Tako vam Allah objašnjava Svoje dokaze, da biste na pravom putu istrajali.* (3:103)

40 Kur'an: *Vi ste narod najbolji od svih koji se ikada pojavio: tražite da se čine dobra djela, a od nevaljalih odvrćate, i u Allaha vjerujete. A kad bi sljedbenici Knjige ispravno vjerovali, bilo bi bolje za njih; ima ih i pravih vjernika, ali, većinom su nevjernici* (3:110). *Ti ćeš sigurno naći da su vjericima najljući neprijatelji Jevreji i mnogobošci; i svakako ćeš naći da su vjericima najbliži prijatelji oni koji govore: “Mi smo kršćani”, zato što među njima ima svećenika i monaha i što se oni ne ohole* (5:82). *Vjerovjesniku i vjericima nije dopušteno da mole oprosta za mnogobošce, makar im bili i rod najbliži, kad im je jasno da će oni stanovnici u džehennemu biti* (9:113). *Jedite i napasajte stoku svoju! To su dokazi za one koji pameti imaju* (20:54). *Zar njima nije poznato koliko smo naroda prije njih uništili, onih po čijim nastambama oni hode! To su, zaista, dokazi za ljude pametne.* (20:128)

41 Kako je Bog naredio u ajetima: *Reci: “Pokoravajte se Allahu i Poslaniku!” A ako oni glave okrenu – pa, Allah, zaista, ne voli nevjernike* (3:32)..... *i pokoravajte se*

Vizija ummeta je jedna; takav je i osjećaj ili volja, kao i akcija. *Ummet* je ljudski poredak koji se sastoji od tripartitnog konsenzusa uma, srca i ruke. Postoji konsenzus u njihovoj misli, u njihovoj odluci, u njihovom stavu i karakteru, i njihovim rukama. To je univerzalno bratstvo koje ne poznaje ni rasni ni etnički identitet. U njegovim granicama, svi ljudi su jednaki, i mjere se samo prema pobožnosti.⁴² Ako neko od članova stekne neko novo znanje, njegova je obaveza prenijeti ga na druge. Ako neko stekne hranu ili komfor, njegova je obaveza podijeliti to s drugima. Ako neko uspije, uznapreduje i postane bogat, njegova je obaveza pomoći drugima da postignu isto.⁴³

Nema dakle *tevhida* bez ummeta. Ummet je medij znanja, etike, hilafeta (namjesništva) čovjekovog, afirmacije svijeta. Ummet je univerzalni poredak koji uključuje čak i one koji nisu vjernici. To je poredak mira, *Pax Islamica*, zauvijek otvoren svim pojedincima i grupama koji prihvate principe slobode ubjeđivanja i slobode da se bude ubijeđeno u istinu, koji traže svjetski poredak u kome ideje, dobra, bogatstvo ili

Allahu i Poslaniku da bi vam bila milost ukazana (3:132).Allah vam zapovijeda da odgovorne službe onima koji su ih dostojni povjeravate i kada ljudima sudite da pravično sudite. Uistinu je divan Allahov savjet! – A Allah doista sve čuje i vidi (4:58). O vjernici, ne ubijajte divljač dok obavljate obrede hadždža! Onome od vas ko je hotimično ubije kazna je da jednu domaću životinju, čiju će vrijednost procijeniti dvojica vaših pravednih ljudi, pokloni Kabi, ili da se iskupi time što će nahraniti siromahe ili postiti, da bi osjetio pogubnost postupka svoga. A Allah je već oprostio ono što je bilo. Onoga ko to opet uradi – Allah će kazniti. Allah je silan i strog (5:95). Reci: "Pokoravajte se Allahu i Poslaniku!" A ako ne htjednete, on je dužan da radi ono što se njemu naređuje, a vi ste dužni da radite ono što se vama naređuje, pa ako mu budete poslušni, bićete na pravom putu; - a Poslanik je jedino dužan da jasno obznani (24:54). O vjernici, pokoravajte se Allahu i pokoravajte se Poslaniku, i ne ništite djela svoja! (47:33). I pokoravajte se Allahu i Poslaniku Njegovu; a ako leđa okrenete, pa – Poslanik Naš je jedino dužan da jasno objavljuje. (64:12)

42 Kako nalazimo u hadisu o Poslanikovom govoru na Oprosnom hadždžu, pod tripartitnom istovjetnošću mislimo na viziju, ili um, ili razmišljanje, jedinstvo volje ili odluke i namjere, i jedinstvo akcije ili ljudskih ruku.

43 Poslanik je uporedio muslimane sa čvrstom izgrađenom zgradom čiji dijelovi podržavaju jedni druge, i s tijelom koje cijelo reaguje kada god je neki organ ili njegov dio napadnut.

Ljudska tijela mogu slobodno da se kreću. *Pax Islamica* je međunarodni poredak koji daleko nadmašuje Ujedinjene nacije, dijete prošle godine, odbačeno i moralno izobličeno principima nacionalne države i dominacije “velikih sila” od kojih su sastavljene. Ovi principi su, opet, utemeljeni na “nacionalnom suverenitetu” koji se razvio u ideološkoj historiji Evrope od reformacije i iščeznuća ideala univerzalne zajednice koji je Crkva do tada bezvoljno nosila. Ali nacionalni suverenitet u konačnici je utemeljen na aksiološkom i etičkom relativizmu.

Ujedinjene nacije uspješne su ako ispune negativnu ulogu osujećivanja ili zaustavljanja rata između svojih članova. Pa čak i tad, to je impotentan poredak s obzirom da on nema svoje armije osim kada se “velike sile”, članice Vijeća sigurnosti, slože da takvu obezbijede na *ad hoc* bazi. *Per contra*, *Pax Islamica* je bio utemeljen u stalnom ustavu od strane Poslanika u Medini u prvim danima nakon Hidžre. On je učinio da taj poredak uključi jevreje Medine i kršćane Nedžrana, garantirajući im njihov identitet i njihove vjerske, društvene i kulturne institucije. Povijest ne poznaje drugi pisani ustav koji je poštivao manjine kako je to učinio ustav islamske države. Ustav Medine bio je na snazi u raznim islamskim državama četrnaest stoljeća i odolio je diktatorima i revolucijama svih vrsta – uključujući Džingis Kana i Hulaga!

Ummet je, dakle, svjetski poredak, uz to što je društveni poredak. To je temelj islamske civilizacije, njen *sine qua non*. Predstavljajući ljudski um u osobi i životu Hajj ibn Jakzana, filozofi su otkrili da je Hajj svojim vlastitim naporom spoznao istinu islama, i *tevhida*, njegove suštine. Ali kada je to učinio, Hajj je morao izumiti ili otkriti ummet. On je zato sebi napravio kanu od šupljega debla i zaputio se vodama nepoznatoga okeana, da otkrije ummet bez kojeg se sve njegovo znanje ne bi podudaralo s istinom.

Tevhid je, ukratko, *ummetizam*.

Tevhid kao prvi princip estetike. *Tevhid* znači isključiti Boga (*Godhead*) iz cijeloga carstva prirode. Sve što je stvoreno ili je u procesu stvaranja (*Everything that is in or of creation*) jeste stvorenje, netranscendentno, podložno zakonima prostora i vremena. Ništa od toga ne može biti Bog ili božansko u bilo kom smislu, posebno ontološkom, što *tevhid*, kao suština monoteizma, negira. Bog je potpuno različit od stvorenja, potpuno različit od prirode, dakle, transcendentan. *Tevhid* dalje potvrđuje da ništa nije kao On,⁴⁴ i prema tome, da ništa što je stvoreno ne može ličiti ili simbolizirati Boga, ništa ga ne može predstavljati. Uistinu, Njega je po definiciji nemoguće predstaviti. Bog je Onaj o Kome nikakva estetska intuicija nije moguća.

Pod estetskim iskustvom misli se na iskustvo putem čula *apriorne* metaprirodne suštine koja djeluje kao normativni princip posmatranog objekta. To je ono što predmet treba biti. Što je vidni predmet bliži toj suštini, to je ljepši. U slučaju žive

44 Kur'an: *Stvoritelj nebesa i Zemlje! On vas kao parove stvara – a stvara parove i od stoke – da vas tako razmnožava. Niko nije kao On! On sve čuje i sve vidi.* (42:11)

prirode, biljke, životinje i posebno čovjeka, lijepo je ono što se koliko god je moguće približi apriornoj suštini, tako da bi svako ko je kadar suditi bio u pravu kada bi držao da je priroda u estetskom predmetu sebe izrazila elokventno, jasno; da je lijep predmet ono što priroda želi kazati, što ona rijetko čini usred svog hiljadu i jednog nedostatka. Umjetnost je proces otkrivanja u prirodi te metaprirodne suštine i njeno predstavljanje u vidnoj formi. Očito, umjetnost nije imitacija stvorene prirode; niti je to čulno predstavljanje *natura naturatae*, predmeta čije je "prirođenje" ili prirodna stvarnost potpuna. Fotografsko predstavljanje može biti vrijedno za ilustriranje ili dokumentovanje, za utvrđivanje identiteta. Kao umjetničko djelo, ono je bezvrijedno. Umjetnost je čitanje u prirodi suštine koja nije priroda, i davanje toj suštini vidne forme koja joj odgovara.

Kako je dosada definirana i analizirana, umjetnost je nužno odvažnost da se u prirodi nađe ono što nije od nje. Ali ono što nije od prirode transcendentno je; i samo ono što je Božansko kvalificirano je za taj status. Štaviše, s obzirom da je apriorna suština, koja je predmet estetskog poštivanja, normativna i lijepa, ljudske su emocije posebno pod njenim utjecajem. To je razlog što ljudi vole lijepo i što su njime određeni. Tamo gdje vide lijepo u ljudskoj prirodi, apriorna metaprirodna suština je ljudskost (*humanness*) idealizirana do transcendentnog stepena. To je upravo ono što su Grci nazivali *apotheosis*, ili preobražaj čovjeka u božanstvo. Ljudi su posebno skloni da se dive tako preobraženim ljudima i da ih smatraju bogovima. Moderni zapadni čovjek jako je netolerantan za bilo kakva božanstva kada je metafizika u pitanju. Međutim, kada su etika i ponašanje u pitanju, "bogovi" koje on stvara iz svoje idealizacije ljudskih emocija i sklonosti jesu stvarne odrednice njegove akcije.

Ovo objašnjava zašto su među Grcima umjetnosti predstavljanja bogova kao apoteoza ljudskih elemenata, kvaliteta

ili emocija, vizualno u skulpturi i imaginativno u poeziji i drami, bile najcjenjenija estetska zanimanja. Predmeti koje su predstavljali – bogovi – bili su lijepi jer su bili idealizacije onoga što je ljudska priroda trebalo da bude. Njihova ljepota nije skrivala unutarnji sukob svakoga od njih s ostalim bogovima, upravo stoga što je svaki bio prirodni predmet apsolutiziran do svoga božanskog, natprirodnog nivoa.

Tek je u Rimu, pozornici grčke dekadence, vrhovna grčka umjetnost skulpture degenerirala u realistično, empirijsko portretiranje raznih imperatora. Čak i tamo, međutim, to ne bi bilo moguće bez proglašenja imperatora za boga. U Grčkoj, gdje je teorija ostala čista stoljećima, umjetnost drame razvijala se uporedo s umjetnošću skulpture upravo da bi predstavila vječite međusobne sukobe bogova kroz razvijanje serije događaja u koju su uključeni karakteri. Krajnji cilj bilo je predstavljanje njihovih individualnih karaktera za koje su gledaoci znali da su ljudski, isuviše ljudski, ali koji su bili

izvor neizmjernog užitka. Ako bi dramatični događaji koji su se odvijali pred njihovim očima tragično okončali, to je smatrano nužnim i urođenim. Nužnost takvog kraja otklanjala je njegovu žaoku i kroz katarzu pomagala otklanjanju grižnje savjesti koju su osjećali zbog svojih nemoralnih afirmacija i zanimanja. Zato je umjetnost tragedije, rođena i usavršena u Grčkoj, bila vrhunac književnih umjetnosti kao i svih humanističkih znanosti. U rijetko istinitoj izjavi, orijentalista G.E. von Grunebaum rekao je da islam nema figurativnih umjetnosti (skulpture, slikarstva i drame) jer ne poznaje bilo kakve bogove utjelovljene ili imanentne prirodi, bogove čije se aktivnosti sukobljavaju jedne s drugima ili sa zlom.⁴⁵ Von Grunebaum je to držao sramotom za islam, iako je to, ustvari, primarna

45 Za više detalja o ovome vidi Isma'il al Faruqi, "Islam and Art", *Studia Islamica*, 37 (1973), pp. 81-109.

odlika islama. Jer jedinstvena slava islama jeste u tome što apsolutno ne poznaje idolatriju, zamjene stvorenja za Stvoritelja. Međutim, izjava je i dalje tačna; jer ona pokazuje blisku vezu između figurativnih umjetnosti, paganske religije antike i utjelovljujuće teologije Zapada.

Jevreji su otprije potvrdili da transcendentnost Božija osuđuje izradu “uklesanih likova”, i predali se, pokoravajući se božanskim naredbama, čitavoj povijesti gotovo potpunog povlačenja iz vizualne umjetnosti.⁴⁶ Oni su proizveli neka manja djela samo pod utjecajem Egipta, Grčke i Rima i kršćanskoga svijeta. U moderno doba, posebno nakon njihove emancipacije pod Napoleonom i asimilacije u zapadnu kulturu, oni su odbacili svoju originalnu semitsku poziciju zamijenivši je naturalizmom Zapada.

Tevhid nije protiv umjetničke kreativnosti; niti je on protiv uživanja u lijepom. Naprotiv, *tevhid* blagosilja lijepo i

46 I.R. al Faruqi, “On the Nature of the Religious Work of Art”, *Islam and the Modern Age*, 1 (1970), pp. 68-81.

promovira ga. On apsolutnu ljepotu vidi samo u Bogu i u Njegovoj objavljenoj volji ili riječima. Shodno tome, on je bio sklon da stvori novu umjetnost koja se uklapa u njegov pogled. Polazeći od premise da nema boga osim Boga, muslimanski umjetnik bio je ubijeđen da ništa u prirodi ne može predstavljati ili izražavati Boga. Kroz stilizaciju, on je svaki predmet odvojio od prirode što je moguće više. Uistinu, prirodni objekt bio je tako udaljen od prirode da je postao gotovo neprepoznatljiv. U njegovoj ruci, stilizacija je bila negirajući instrument kojim je on govorio NE! Svakoj prirodnoj stvari, stvorenjima samim. Negirajući u potpunosti njegovu prirodnost, muslimanski umjetnik u vidnoj formi izrazio je sud da nema boga osim Boga. Ovaj *šehadet* (svjedočenje) muslimanskog umjetnika zaista je jednak negaciji transcendenције u prirodi.

Muslimanski umjetnik nije zastao na tome. Njegov kreativni prodor zbilo se kada mu je sinulo da je izražavanje Boga u prirodnoj figuri jedna, a izražavanje Njegove neizrecivosti u takvoj figuri sasvim druga stvar. Shvatiti da Bog – neka je slavljen u Svojoj transcendenciji – ne može biti vizuelno izražen, jeste najviši estetski cilj moguć za čovjeka. Bog je apsolutan, uzvišen. Donijeti sud o Njemu kao nepredstavljivom bilo čim od stvorenja znači ozbiljno držati Njegovu apsolutnost i uzvišenost. Zamišljati Ga u svojoj imaginaciji kao drugačijeg od svega stvorenog znači vidjeti Ga kao “lijepog – drugačijeg od svega drugog što je lijepo”. Božanska neiskazivost jeste Božanski atribut, čije je značenje beskonačnost, apsolutnost, prvotnost ili neuvjetovanost, neograničenost. Beskrajno je u svakom smislu neizrecivo.

Na tragu ove linije islamske misli, muslimanski umjetnik izumio je umjetnost dekoracije i transformirao je u “arabesku”, nerazvojni dizajn koji se pruža u svim pravcima *ad infinitum*. Arabeska preobražava prirodni predmet koji dekorira – bilo to platno, metal, vaza, zid, plafon, stub, prozor ili stranica knjige – u bestežinski, transparentni, plutajući obrazac koji se pruža beskonačno u svim pravcima. Prirodni objekt nije on sam, već je njegova materija promijenjena (“*trans-substantiated*”). On je postao samo polje vizije. Estetski, prirodni predmet je kroz arabesku postao prozor u beskonačno. Smatrati ga ukazateljem na beskonačnost znači prepoznati jedno od značenja transcendentnosti, jedino koje je dato – istina samo negativno – čulnom predstavljanju i intuiciji.

Ovo objašnjava zašto je većina umjetničkih djela koje su proizveli muslimani apstraktna. Čak i gdje je koristio figure biljaka, životinja i ljudi, umjetnik ih je stilizirao tako da zaniječe njihovu stvorenost, da zaniječe da bilo koja natprirodna suština obitava u njima. U tom nastojanju, muslimanskom umjetniku pomagali su njegovo jezičko i literarno naslijeđe. S istim ciljem, on je razvio arapsko pismo tako da od njega načini beskonačnu arabesku, koja se nerazvojno širi u svakom pravcu koji kaligraf izabere. Isto važi za muslimanskog arhitektu, čije

je zdanje arabeska u svojoj fasadi, vertikalnim projekcijama, silueti, kao i na unutar-njem planu. *Tevhid* je jedna odrednica zajednička za sve umjetnike čiji je svjetonazor onaj islamski, bez obzira kako geografski ili etnički bili daleko.⁴⁷

Izvor: “The Essence of Islamic Civilization” u Ismail R. al Faruqi i Lois Lamy al Faruqi, *Cultural Atlas of Islam* (New York: Macmillan Publishing Company, 1986), 73-91.

47 Za dodatnu literaturu o vezi između *tevhida* i drugih umjetnosti, vidi poglavlja 19-23, i Lois Lamy al Faruqi, *Aesthetic Experience and the Islamic Arts*, Islamabad: Hijrah Centenary Committee, 1405/1985.

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	5
SUŠTINA ISLAMSKE CIVILIZACIJE	7
“TEVHID” KAO SVJETONAZOR.....	9
Dvojnost.....	9
Idejnost (Ideationality).....	10
Teleologija /Svrhovitost	11
Sposobnost čovjeka i prilagodljivost / krotkost prirode	12
Odgovornost i sud.....	14
TEVHID KAO SUŠTINA CIVILIZACIJE	16
Metodološka dimenzija	16
Sadržajna dimenzija	23

IZ SADRŽAJA

Tevhid znači isključivanje bilo koje sile koja djeluje u prirodi pored Boga, čija su vječita inicijativa nepromjenjivi zakoni prirode. Ovo je ravno negiranje svake inicijative u prirodi od strane bilo koje sile kao što su magija, vračanje, duhovi i svaka čudotvorstvena ideja arbitrarnog uplitanja bilo koje sile u prirodne procese. Izuzetak su sile koje su svojstvene prirodi. Prema tome, *tevhid* znači profanizaciju carstava prirode, njihovu sekularizaciju. A to je apsolutno prvi uvjet nauke o prirodi. Putem *tevhida*, dakle, priroda je bila odvojena od bogova i duhova primitivne religije. *Tevhid* je prvi put omogućio religijsko-mitskom umu da nadraste samoga sebe, za nauke o prirodi i civilizaciji da se razviju uz blagoslov vjerskog svjetonazora koji je jednom zauvijek odbacio svaku vezu svetog s prirodom. *Tevhid* je suprotnost sujevrju ili mitu, neprijateljima prirodnih znanosti i civilizacije. Jer *tevhid* prikuplja sve niti kauzaliteta i vraća ih Bogu prije negoli okultnim silama.

Ismail Raji al-Faruqi (1921-1986) glasoviti je palestinsko-američki islamski mislilac i komparativist religija. Predavao je na Centralnom institutu za proučavanje islama u Karačiju, na Univerzitetu McGill, na univerzitetima u Čikagu i Sirakuzi, te na Univerzitetu

Temple. Jedan je od osnivača Međunarodnog instituta za islamsku misao (IIIT). Napisao je, priredio ili preveo dvadeset i pet knjiga, objavio je više od stotinu članaka. Najznačajnija djela su mu: *Tawhid: Its Implications for Thought and Life* (izdanje na bosanskom: *Tevhid: implikacije na mišljenje i život*, El-Kalem i Centar za napredne studije, 2011.), *The Cultural Atlas of Islam* (u koautorstvu sa suprugom Lamyom al-Faruqi) i *Christian Ethics: A Systematic and Historical Analysis of Its Dominant Ideas*.

ISBN 978-9958-022-21-0

